

Ayrıca İbn Sînâ'nın *Urcûze fi'l-mantık risâlesini* (*İbn Sînâ ve Mantık Risalesi*, Ankara, ts.) ve Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin *Hilyetü'l-evliyâ'* adlı eserini (*İslâm Ulları. Peygamberimizin Sahabeleri, Eşleri, Çocukları, Tabîin*, İstanbul 1964) tercüme etmiştir. Türk Tarih Kurumu *Belâten*'inde çıkan "Kuzey Irak'ta Osmanlı Hâkimiyetinin Kuruluşu ve Memun Bey'in Hatıraları" (XXXVII/146 [1973], s. 191-230); "Rusya'nın Mikenos Adasında Konsolosluk Kurma Teşebbüsü ve Bununla İlgili Vesikalar" (XLI/161 [1977], s. 125-135); "Molla Lutfi ile İlgili Yeni Bir Belge" (XLIV/176 [1980], s. 675-682) ve "Lutfi Paşa'yla İlgili Yeni Bir Belge" (XLVI/181 [1982], s. 63-66) adlı makaleleri dikkat çekicidir.

BİBLİYOGRAFYA :

Abdülkadir Özcan, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Tezleri*, İstanbul 1984, s. 113; Vahid Çabuk, *İslâm Ansiklopedisi İndeksi*, Ankara 1996, s. 469; Ferit Ragıp Tuncor, *Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları Bibliyografyası (1923-1993)*, İstanbul 1996; Mehmet Toprak, *Kültür Bakanlığı Süreli Yayınlar Toplu Bibliyografyası (1933-2000)*, Ankara 2002; Abdullah Uysal, "İsmet Parmaksızoğlu (1924-1984)", *TK*, XXII/251 (1984), s. 203-205; Orhan Şaik Gökyay, "Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nin Yeni Bir Yayını", *TT*, I/6 (1984), s. 59-62.

MAHMUT H. ŞAKİROĞLU

PARSİLER

(پارسیان)

III-IV. (IX-X.) yüzyıllarda İnan'dan Hindistan'a göç eden Mecûsîler'e verilen isim.

İnan'ın müslümanlar tarafından fethinin ardından Mecûsîliği terketmeyen zümreler, Ermevîler ve Abbâsîler döneminde zaman zaman takibata uğramaları ve tapınaklarının mescide dönüştürülmesi üzerine önce Horasan'a, II. (VIII.) yüzyılın ortalarında İnan'ın güneydoğusuna Hürmüz Boğazı civarına ve bu yüzyılın sonlarında Hindistan'ın batı sınırlarına göç etmek zorunda kaldılar. "Pârsî" (Pehlevîce Pârsîk: "Fars kökenli olanlar") adı verilen bu zümreler III-IV. (IX-X.) yüzyıllarda Hindistan'ın kuzeybatısındaki Gucerât'a gittiler. Bölgenin mahallî yöneticileri Gucerât dilini öğrenme, silâh taşıyama, yerel Hint kıyafetleri giyme vb. şartlarla kendilerine topraklarında yerleşme hakkı tanıdı. İnan'dan Sencân ve Sârf şehirlerinden geldikleri için Gucerât'ta kurdukları şehirler de aynı adı veren Parsîler'in ilk dönemleri hakkında Hindistan'daki ilk âteşkede olan Âteş Behrâm'ı kurmaları dışında bilgi bulunmamaktadır.

Yeni yerleşim bölgelerinde Parsîler zamanla yerel kültür ve geleneklerden etkilendiler; bu çerçevede Gucerât dilini ana dili olarak benimsediler. İbadetler esnasında hâlâ beyaz elbise giyseler de günlük hayatta Hint elbiseleri kullanmaya başladılar. Ayrıca Hindu geleneğinin tesiriyle sığır yerine keçi kurbanı geleneğine yöneldiler. Muhtemelen yine aynı geleneğin etkisiyle kuzenlerin birbiriyle evlenmesini yasakladılar.

XIII. yüzyılda bölgeye hâkim olan müsülman hânedanlar Parsîler'e ehl-i zimmet statüsü uygulayarak onları cizyeye bağladılar. XVI. yüzyılda Ekber Şah'ın bütün dinlere yönelik olumlu tavır sebebiyle Parsîler'den cizye kaldırıldıysa da Ekber Şah'tan sonra tekrar cizye ödemek durumunda kaldılar. Bu arada yöredeki çeşitli müsülman ve Hindu yöneticilerinin güç mücadelesinden Parsîler'in yaşadıkları yerleşim birimleri de olumsuz etkilendi, şehirleri yağmalandı, halk zarar gördü.

XVII. yüzyılın başlarında Bâbürlü Hükümdarı Cihangir döneminde İngilizler'in oluşturduğu Doğu Hindistan Şirketi'nin Sûret, Lahor gibi şehirlerde ticaret kolonileri kurması sonucunda bu kentler birer ticaret merkezi haline geldi ve Gucerât'ta tarımla uğraşan Parsîler'in büyük kısmı bu işletmelerde çalışmaya başladı. 1661'de İngiliz denetimine geçen Bombay'ın (Mumbai) Doğu Hindistan Şirketi'ne kiralanmasının ardından şirket merkezi 1686'da Bombay'a taşınınca Parsîler de bu şehre yerleştiler. İngilizler'in açtığı okullarda iyi bir eğitim alan ve İngilizce öğrenen Parsîler sömürgeci İngilizler'le yerel halk arasındaki ilişkilerde önemli rol oynadılar ve İngilizler tarafından yönetici tayin edildiler. XVIII. yüzyılın ortalarında Bombay ve Sûret'in ticarî hayatı Parsîler'in hâkimiyetindeydi. Ticaret sayesinde zenginleşen Parsî aileleri Hindu olmadıklarından bir kast sistemi geliştirmediler, ancak Bombay Parsî Pençâyet (Bombay yaşlılar meclisi) gibi müesseseler kurarak örgütlü bir cemaat haline gelmeyi başardılar. Okul, vakf ve hayır kurumlarının yanı sıra sahip oldukları banka ve şirketlerle güçlendiler, kendi cemaatlerinin idarî ve medenî hukukla ilgili işlerini kendileri yapar hale geldiler. XIX. yüzyıl başlarında nüfusları 85.000'in üzerinde olan Parsîler bu sırada Hindistan halkları arasında eğitim, kültür ve ekonomik açıdan en seçkin topluluklardandı. Parsîler, Bombay şehrinin sanayileşmesiyle birlikte bankacılık, ağır sanayi, tersane, deniz ve demiryolu taşımacılığı gibi alanlara yöneldi-

ler. 1885'te oluşturulan Indian National Congress'in kurucuları ve liderleri arasında yer alarak siyasî hayatta önemli rol oynadılar. XX. yüzyılın başlarında 100.000'den fazla olan Parsî nüfusu göçler ve nüfus artış hızının gerilemesi yüzünden günümüzde 70.000 civarına düştüler. Göçler özellikle İngiltere, Kanada, Amerika Birleşik Devletleri ve Avustralya'ya yapılmaktadır. Nüfuslarının azlığına rağmen Parsîler bugün de eğitim seviyelerinin yüksekliği sebebiyle Hindistan'ın siyasal, ekonomik ve kültürel hayatında önemli rol oynamaktadır. Kendilerine özgü hastahaneleri, okulları, kütüphaneleri ve gazeteleri vardır. İdarî ve hukukî açıdan özerk olan Parsîler, büyük çoğunluğu Hindistan'da olmak üzere Pakistan'da Karaçi'de ve Sri Lanka'da yaşamaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

S. H. Hodivala, *Studies in Parsi History*, Bombay 1920, s. 94-117; C. Clemen, *Die Nichtchristlichen Kulturreligionen*, Leipzig 1921, s. 34-40; M. Boyce, "Diyânet-i Zerteştî der Deverân-ı Müte'ahhîr", *Diyânet-i Zerteştî: Mecmû'a-i Se Makâle* (trc. Feridun Vehmen), Tahran 1348, s. 138-148; a.m.f., "On the Calendar of the Zoroastrian Feasts", *BZOAS*, XXXIII/3 (1970), s. 513-539; C. Cesary, *Indian Gods, Sages and Cities*, Delhi 1987, s. 147-150; M. Monier-Williams, *Modern India and the Indians*, Delhi 1987, s. 80-96, 160-162; A. Pagliaro, "Parsîler", *IA*, IX, 510-512; D. Menant, "Parsis", *ERE*, IX, 640-650; Willard G. Oxtaby, "Parsis", *ER*, XI, 199-201; John R. Hinnels, "Bombay, i. The Zoroastrian Community", *Elr.*, IV, 339-346; a.m.f., "Bombay Parsi Panchayat", a.e., IV, 349-350; a.m.f., "Parsis", *EP* (İng.), VIII, 273-275; Şinasi Gündüz, "Mecûsîlik", *DİA*, XXVIII, 280, 283; Jamsheed K. Choksy, "Parsis", *Encyclopedia of Religion* (Second Edition), Detroit 2005, X, 6997-7001.

ESKO NASKALI

□ DİNLER TARİHİ. Gucerât Parsî toplumu farklı yerleşim merkezlerinde müs-takil cemaatler halinde gelişmiş ve her biri bir rahip grubunun idaresi altında olan beş ana bölgeye göre ayrılmıştır: Sencân, Behgâriyân, Gûdavra, Burûç ve Kâmbey (Boyce, *Zoroastrians*, s. 167). XVII. yüzyıl ve sonrasında Parsîler arasında bazı görüş ayrılıklarının ve mezhepleşme hareketlerinin ortaya çıktığı bilinmektedir. XV. yüzyıldan itibaren Parsî dinî hayatının merkezi olan Nevsârî'de Sencân rahipleriyle Behgâriyân rahipleri arasında dinî hizmetlerin yürütülmesi konusunda görüş ayrılığı oluştu. Behgâriyânlar tarafından yürütülen bazı dinî törenlere talip olan Sencân grubu, bu istekleri kabul edilmeyince tapınaktaki kutsal Âteş Vahram'ı (Behram) terk ederek Sencân yakınlarında yeni bir dinî merkez kurdu. Sonraki dönemlerde Beh-

gâriyân grubu içinde de bazı ayrılıklar ortaya çıktı. Sûret'teki cemaat Behgâriyân'dan ayrılıp Süretyalar grubunu oluşturdu. Bu yeni grup arasında da ölen kişiye ağır örtüsü takıp takmama, cesedin ayağının konumu (çapraz mı yoksa düz mü bırakılacağı) gibi hususlarda ciddi tartışmalar yapıldı, İran'dan din adamları çağrılarak onların hakemliğine başvuruldu. Takvim konusunda baş gösteren başka bir tartışmada bir grup rahip İran takviminin daha kadim olduğunu, dolayısıyla bunun kullanılması gerektiğini savunarak Parsiler'ce yüzyıllardır kullanılan geleneksel takvimden vazgeçti; bunlara Kadmililer adı verildi. Buna karşılık cemaatin Râsimîler ya da Şâhinşâhîler (Şarşâî, Şenşâî) denilen çoğunluğu geleneksel takvime bağlı kaldı. Kadmililer ve Şâhinşâhîler arasındaki ayrılık ciddi boyutlara ulaştı ve her iki topluluk kendi özel tapınaklarını kurdu. Günümüzde Hindistan'daki sekiz büyük âteşkedenin beşi Şâhinşâhî, üçü Kadmi takvimine göre dinî ritüellerini yapmaktadır. Kadmililer'e kızgınlıkları sebebiyle Şâhinşâhîler'in oluşturduğu çoğunluk, yüzyıllardır Parsiler arasında bir gelenek olan belirli konularda İran'daki din adamlarının görüşlerine başvurma âdetinden vazgeçti. Takvim konusundaki tartışmalar XX. yüzyılda da sürdü ve bu yüzyıl başlarında takvim hususunda yapılan bir diğer tartışmadan Fasîler denilen bir grup ortaya çıktı. XIX. yüzyıl ve sonrasında gittikçe yoğunlaşan hıristiyan misyonerliği ve şarkiyatçıların çalışmaları Parsiler üzerinde etkili oldu (Zeahner, s. 23-24). Bu sebeple Parsiler arasında Genç Bombay Partisi, Zerdüşti Reform Cemiyeti gibi bazı yeni anlayışlar ve modernist akımlar doğdu.

Din adamları ve sıradan cemaat üyeleri şeklinde iki gruba ayrılan Parsî toplumunda din adamları da beş bölgeye göre farklı gruplar oluşturur. Rahiplik hiyerarşisinde sıradan rahiplere "mobed", başrahiplere "destûr" adı verilir. En yüksek dereceli rahipler ise "destûrân destûr" diye adlandırılır (Efr., VII, 112). Diğer taraftan Kadmililer grubu din adamları için "molla" ismi kullanılır. Parsîlik'te rahiplik babadan oğula geçen bir sistemle sürdürülür. Rahip adayı olan çocuk yedi yaşından itibaren sıkı bir eğitime tâbi tutulur. Dinin soya dayalı olarak devam ettiği düşünülür, dolayısıyla dışarıdan ihtidâ olaylarına izin verilmez. Büyük ihtimalle bu, Hint toplumunda Parsiler'in ayrı bir kast olarak algılanmasıyla ilgilidir. Bununla birlikte zaman zaman görülen Parsiler'in farklı din mensubu kişilerle evliliklerinden doğan çocuk-

ların da Parsî dine giriş (Nevzot) törenine katılmasına izin verilir.

Parsî tapınağı Dâr-ı Mihr ya da Agyari olarak adlandırılır. Tapınakta kutsal ateşin bulunduğu mekâna "adarân", törenlerin yapıldığı yere "izişngâh" denir. Adarân'da bir metal kap içerisinde kutsal ateş yakılı tutulur. Tapınaktaki ateş kültü Zerdüşti geleneğinde var olan, kalp ateşinin canlı tutulması inancının bir uzantısı görünümündedir (a.g.e., III, 1). Tapınakta yürütülen en önemli âyin ateşin sürekli biçimde yakılı olmasını gözetmektir. Bu sebeple ateş rahiplerce günde beş vakit dualar eşliğinde temizlenmiş odunla beslenir. Bu esnada rahipler nefeslerinin ateşi kirletmemesi için ağızlarını bir örtüyle örtmek zorundadır. Tapınaktaki ateşler kutsiyet derecesine göre üç grupta toplanır. Bunlardan en kutsalı Âteş Behrâm'dır. Ateşlerin kutsanma âyinleri çok uzun sürmekte ve ayrıntılı törenler yapılmaktadır. Gucerât'a yerleşen Parsiler'in X. yüzyılda Sencân'da yaptıkları tapınaktaki Âteş Behrâm'ları yaklaşık 500 yıl tek tapınak ateşi olarak korunmuştur. Günümüzde Hindistan'da sekiz Âteş Behrâm bulunmaktadır ve bunlardan Udvada'daki Âteş Behrâm'ın 1000 yıldır sürekli yakılı olduğuna inanılmaktadır (ER, XI, 200). Âteş Adarân diye adlandırılan tapınak ateşi ise ikinci derecede kutsaldır. Bunların kutsanması da yine uzun törenlerle olur. Âteş Behrâm ve Âteş Adarân'a yalnızca rahipler dokunabilir, halkın dokunması yasaktır. Son sıradaki ateşe Âteş Dâdgâh denilir. Bu ateş tapınakların yanı sıra evlerde de yakılabilir; dolayısıyla bunlara halkın dokunmasında sakınca görülmez. Her üç ateşle Parsî olmayanların temas kurmasına kesinlikle izin verilmez.

Parsî inanç sistemi Zerdüşti'nin öğretilerine dayanır. Parsiler, Mazdayasna olarak adlandırdıkları yüce varlık Ahura Mazda'nın her şeyi bilen ve her şeye gücü yeten tek rab olduğuna inanır. Genelde hâkim olan bu monoteizme karşılık zaman zaman Parsî inanç sisteminde Mecûsilik'te olduğu gibi iyi-kötü düalizmine dayalı bir ortodoksiye de rastlanır. Ayrıca Parsîlik'te ateş, toprak ve su gibi maddî varlıkların ilâhî gücün bir çeşit tezahürü şeklinde görülmesi panteist inancın varlığına işaret eder. Parsiler Zerdüşti'nin peygamberliğine, vahye, ruhun ölümsüzlüğüne, âhirete, haşre, hesaba, cennet ve ceheenne inanır. Bir Parsî'nin hayatında "aşoy" (aşâ) kavramı oldukça önemlidir. Bu kavram, hakikat ve doğrulukla birlikte iyiliği, fiziksel ve zihinsel temizliği ifade eder. Bu doğrultu-

da Parsî ahlâk sisteminin özünü "iyi düşünce, iyi söz, iyi davranış" ilkesi oluşturur.

İbadetleri arasında ateş kültü ön plandadır. Sanıldığı gibi aksine Parsiler ateşe tapmaz; ancak ateşi tanrısal gücün, saflığın ve rahmetin bir sembolü olarak görür, ona büyük saygı gösterirler. Tapınaklarda sürekli yakılı tutulan ateşin sönmesi büyük belâ ve âfet habercisi şeklinde değerlendirilir. Ateş, toprak ve suyun kirletilmemesine büyük özen gösterilir. Çocuklar yedi-dokuz yaşları arasında dine girişe tâbi tutulur. Erkek ve kız çocukları için tapınakta düzenlenen törenlerde çocuklara önce banyo yaptırılır, ardından dinî elbise (südre) ve kutsal kuşak (kusti) giydirilir (Tara-porewala, s. 54-55). Ayrıca çocuklara bazı dinî emir ve kurallar öğretilir. İnişiyasyon töreni sonrası bu çocuklar sorumlu birer Parsî olarak görülür.

Parsîlik'te doğum, evlilik ve cenaze törenleri birer dinî hadise şeklinde değerlendirilir. Doğum sonrasında bebek tapınağa götürülür ve rahip tarafından ağzına kutsal "hom suyu" verilir. Evlilik (nikâh) törenini rahip yönetir. En dikkat çekici tören ise cenaze törenidir. Ölüm sırasında ruhun bedenden ayrıldığı düşünülür. Ceset kirlendiği için bir an önce cenaze töreninin tamamlanması tercih edilir. Cenazenin gündüz vakti kaldırılması gerekir. Ceset önce yıkanıp beyaz elbise ile kefenlenir. Ceset taşıyıcıları onu bir çeşit mezarlık olan Dahma'ya (sessizlik kulesi) götürürler. Kirlenmiş cesede bu görevli kişilerden başkasının dokunması yasaktır. Silindirik taş duvarlı, üstü açık bir yapı olan Dahma'da ceset açık alanda taş bloklar üstüne yatırılır, üzerindeki elbiseler çıkarılarak açığa bırakılır, böylece akbabaların cesedi yiyip yok etmesine imkân sağlanır. Parsiler ölü bedenini toprağı kirleteceği gerekçesiyle gömülmesinin, ateşe ve suya atılmasının doğru olmadığını inanırlar; dünyadan ayrılmak için Tanrı'nın bu iş için yarattığı akbabaların yemesine bırakmanın en doğru şey olduğunu ileri sürerler (a.g.e., s. 59-61). Bununla birlikte Hindistan'ın iç bölgelerinde yaşayan bazı Parsiler'in cesetleri gömme âdetini uyguladığı bilinmektedir. Cesedi Dahma'ya bırakan görevliler bu işin ardından yıkanıp temizlenirler. Yaklaşık iki hafta sonra Dahma'ya giderek kalan kemikleri toplar, çürüyüp toz olması için Dahma içindeki özel bir havuza bırakırlar. Parsiler, bedenden ayrılan ruhun dördüncü günün sabahında öbür dünyadaki Çinvat (Chinvat) Köprüsü'nden geçeceğine inanırlar. İyi ile kötünün ayırt edile-

ceği yer olan bu köprüyü ancak iyiler geçebilir; kötüler ise aşağıdaki cehenneme düşer. Çınvat Köprüsü'nün karşısında oturan Raşnu ve Mithra isimli iki ilâhî yargıç ruhların amellerini tartar (a.g.e., s. 49-50).

Nevruz dahil olmak üzere Mecûsîler'in bayramları Parsîler'ce de kutlanır. Parsîler dinî âyinlerinde kullanılmak üzere beyaz bir boğa beslerler. Bu boğa kesilmek için değil hom suyunu süzmeye yarayan eleğin yapımında kullanılan kuyruk kılları için beslenir. Parsîler domuz ve siğir eti yemezler. Tek evlilik yapar, zorunlu olmadıkça boşanmayı uygun görmezler (Cesary, s. 150).

BİBLİYOGRAFYA :

R. C. Zaehner, *The Dawn and Twilight of Zoroastrianism*, London 1961; M. Boyce, "Diyânet-i Zerteştî der Deverân-ı Mûte'ahhîr", *Diyânet-i Zerteştî: Mecmû'a-i Se Makâle* (trc. Feridun Vehmen), Tahran 1348, s. 138-148; a.mlf., *Zoroastrians: Their Religious Beliefs and Practices*, London 1979; a.mlf., "Âtaş", *EI*, III, 1-5; I. J. S. Rapaportwala, *The Religion of Zarathushtra*, Tehran 1980; Mübed Keyhüsrev-i İsfendiyâr, *Debistân-ı Mezâhib* (nşr. Rahîm Rızâzâde-i Melik), Tahran 1362 hş., I, 5-120; M. Monier-Williams, *Modern India and the Indians*, Delhi 1987, s. 80-96; C. Cesary, *Indian Gods, Sages and Cities*, Delhi 1987; Ferhâd Âbâdânî, "Sehm-i Pârsiyân-ı Hindûstân der Nigahdârî-yi Ferheng-i İrân", *Hüner u Merdüm*, XVI/181, Tahran 1356 hş., s. 55-64; D. Menant, "Parsis", *ERE*, IX, 640-650; Willard G. Oxtaby, "Parsis", *ER*, XI, 199-201; Mansour Shaki, "Dastûr", *EI*, VII, 111-112; Hikmet Tan-yu, "Ateş", *DİA*, IV, 53.

ŞİNASI GÜNDÜZ

PARŞÖMEN

Hayvan derisinden yapılan ve adını Anadolu'daki Bergama (Pergamon) şehrinden alan yazı malzemesi.

Çeşitli yöntemlerle işlenen hayvan derileri, yazı malzemesi olarak milâttan önce III. binyıldan milâttan sonra VI ve VII. yüzyıllara kadar kullanılmıştır. Mısır'da eski krallık döneminden (m.ö. 2778-2413) kalan örnekler yanında en eski matematik metinlerinden biri deri üzerine yazılmıştır. Derinin asıl kullanımı yeni krallık zamanında (m.ö. 1580-1085) artmış, XVIII. sülâle döneminde (m.ö. 1580-1320) kanun metinleri kırk kadar deri rulo üzerine yazılmış, Kopt devrinde de deri kullanımı devam etmiştir. Filolojik ve arkeolojik belgelerden Mezopotamya'da da derinin yazı malzemesi olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Milâttan önce VI-II. yüzyıllar arasında özellikle deri belgeler deri üzerine yazılmıştır. Bu filolojik belgeler dışında Asur kabartmalarında derinin Mezopotamya'da yazı malzemesi olarak kullanılışı tasvir edilmiştir.

Ârâmîler'in, milâttan önce VIII. yüzyıldan itibaren Mezopotamya'da yerleşince özellikle siyasî ve günlük belgeleri deri üzerine yazmayı tercih ettikleri, Suriye ve Filistin'de derinin yazı malzemesi olarak kullanıldığı bilinmektedir. İbrânîler (m.ö. 1020-930), kutsal kitaplarını ve dini esas alan metinleri (thora) dikerek birbirine ekledikleri deriler üzerine yazıp rulolar haline getirmişlerdir. Milâttan önce 200-63 yılları arasında yazıldığı sanılan ve Tevrat'ın eski Yunanca'ya çevrilmesini anlatan Aristes'in mektubundan İbrânîler'in dinî metinlerinin deriler üzerine altın yaldızla yazıldığı anlaşılmaktadır.

Persler de deriyi yazı malzemesi olarak benimsemiştir. Kyros'un, kardeşi Artakserkses Mnemon'a karşı gerçekleştirdiği sefere katılan (m.ö. 401) ve İran sarayında on yedi yıl kalan Yunan hekimî Knidoslu Ktesios'un verdiği bilgiye göre Persler kendi kroniklerini deri malzeme üzerine yazmış ve bunlara "krallık derileri" (basilikai diphtera) adını vermiştir. Sicilyalı Diodoros'a göre Ptolemaios III Euergetes zamanında (m.ö. 246-221) bunların çevirisi inek derisi üzerine altın harflerle yazılmıştır. Öncele ri kil tableti benimseyen Persler, Darius Hystaspis devrinde deri üzerine yazdıkları belgelerle arşivlerini kurmuştur. Nemli bir iklime sahip olan Anadolu'da deri buluntularına rastlanmamıştır. Ancak Kapadokya metinlerinde deri üzerine yazan kâtiplerden, Hititler ve sonrasında Anadolu'da deri üzerine yazılmış metinlerden bahsedilmektedir.

Eski Yunanlılar deriyi yazı aracı olarak erken dönemlerden itibaren kullanmıştır. Spartalılar politik mektuplarını deri üzerine yazıyor, "skutale" denilen ağacı sopalara sararak rulo yapıyorlardı. Plutaskhos'a ve diğer kaynaklara göre mesajlar bu şekilde gönderilirdi. Tapınak arşivlerinde Apollon'un sözlerini içeren deriye yazılmış metinler vardı. Epimenides'in kehanet metinleri, Euripides'in *Kleisthenes* adlı eseri, Demosthenes'in eserleri, Menandros'un *Dyscolus* adlı komedisi gibi pek çok metin deri üzerine yazılmıştır. Eskiçağ'a ait birçok önemli eser kuru iklimi sebebiyle Mısır'da bulunmuştur. Eski Yunan döneminde de koyun ve keçi derileri ham veya pek işlenmemiş olarak ve tek tarafına yazılarak Anadolu'da kullanılıyordu. İyonyalılar, Heredotos zamanında deriye "diphtera" diyorlar, bunu her çeşit yazı malzemesi, hatta papirüs için de kullanıyorlardı.

Helenistik devir, deriden yapılan yazı malzemesinin "pergamen" adını alması ve derilerin iyice işlenerek her iki yüzüne de

yazılması açısından bir dönüm noktasıdır. İskenderiye Kütüphanesi ile yeni kurulacak olan Bergama Kütüphanesi arasındaki rekabet derinin Bergama'da geliştirilmesine sebep olmuştur. Plinius'a göre Mısır Kralı Ptolemaios VI. Philometor'un (m.ö. 181-145) Bergama'ya papirüs ihracını yasaklaması üzerine Bergama Kütüphanesi'nin ihtiyacı olan kitaplar için deri malzeme tekniği geliştirilmiştir. Böylece deri yazı malzemesi Bergama'da Kral II. Eumenes zamanında (m.ö. 197-160) bu şehrin adından dolayı "pergament" adını almış, Batı dillerinde parşömen kelimesiyle ifade edilmiştir.

Değerli ve ince parşömen elde etmek için dana veya buzağı derisi tercih edilirdi. Pergamentin kalitesi derinin yapımı, ho-mojen oluşu, rengi, kalınlığı ve mürekkebi alışına bağlıdır. İyi pergament dayanıklıdır ve pek sararmaz. Önce derinin dış tabakası "epidermis" ve "dermis" çıkartılır, ortadaki "corium" alınır. Dıştaki tüylü kısım kireç, idrar ve ağaç külleriyle karıştırılmış su ile çıkartılır. İçteki kısım sönmemiş kireçte birkaç gün bekletilerek bıçakla kazınır. Tezgâhta gerilen derinin yüzündeki pürüzler sünger taşı ile düzleştirilir ve cilâlanır, ardından pudra haline getirilmiş kireç taşı sürülür. İşlenen ve cilâlanan parşömen tabakası dikdörtgen yapraklar halinde (hartia, fulla, folia) kesilerek biçimlendirilir. Daha dayanıklı olan tüylü yüzün üzeri kör bir bıçakla işaretlenir. Her iki yüzde marjlar belirlenir. Dört yaprak alınarak ikiye katlanır, bunlardan birine "diploma" denir. Katlanmış ve bir araya getirilmiş dört yaprak bir defter (quaternio, tetras, tetradion) meydana getirir. Bu katlamalar sonunda "paginae" adını alan daha küçük sekiz yapraklı bir kitap oluşur. Yapraklar bir defa katlanırsa "folio", iki defa katlanırsa "quarto", dört defa katlanırsa "octavo" ve on iki defa katlanırsa "duodecimo" adını alır. Edebî eserler eni ve yüksekliği eşit olan quarto boydadır. En çok kullanılan ise sekiz yapraklıdır. Dikilmiş olan kitap artık "volumen"dir. Bir sayfada iki-dört sütun bulunur. Yapraklar harflenir ve oluşan defterler numaralanır. Derinin kireçle işlenerek parşömene dönüşürülmesi işi Mısır'ın Araplar tarafından fethinden sonra İtalya ve İspanya yolu ile Avrupa'ya geçmiştir.

Parşömenin üzerine önceden yazılmış metinlerin silinerek yenilerinin yazılması işlemine "çift kullanım" (palimpsestum) denir. Parşömen çakı ile kazınarak silinir, is mürekkebiyle yazılan yazı kaybolur ve yenisi yazılır. Ekonomi amacıyla yapılan bu